

և զըստ կամայն հաճայից հրամայել .
 և ոչ իսկ ունին զգրգիւ բարկութե
 և թշնամութեան : Եւ աստի քաջայայտ
 իմն ցուցանի , զի որք ի սկզբանէ և
 այսր սուտ և անհիմն բանիւք զողջոյն
 ինչ ազգի զբարին աղարտել ձեռն ար
 կին , ոչ երբէք յատուկ խորհրդով ի
 գրիչ մատենն , և ոչ առանց բարեկեղծ
 կրից ի զրոյց զեզուս իւրեանց արձա
 կեցին :

« Ոմանք առ աղերատութեան հա
 լածեալք յիւրեանցայնաց՝ յայլս գնա
 ցին գաղթականք . և առ վրէժ ոխե
 րիմ բնոյն բացեալ զերանա չարա
 բանութեամբ ասպականեցին զհայրենի
 ուղղութիւն իւրեանց ազգատոհմի .
 և այլք ևւս առանց զգուշաւոր բն
 նութեան դիւրահաւան նոցայն լինե
 լով ամբաստանութեան , ոչ միայն այն
 պէս կարծեցին , այլ ևւ գրութեամբ
 հաստատեցին իբրու ի հաւատարա
 նից ոմանց լսելով : Օգուշաւորու
 թեանն զուսպ՝ որում ի գէտ հաստ
 նէր զմատուենս կծկել խօթախրտ մա
 տենոսգրաց չերկայնել վայրախր յան
 հիմն գրականութիւն , ի սեխոնեաւ
 հնձանայարկս զյաւակնի ժպրհութեն
 չուպտեցաւ մտահասութիւն . և բերք
 թմրեցուցիչ տնկոյն Բագասի զխեղամբ

առութիւնն հանձարոյ ի թիթեւախել
 շամբանս թախորդեցին զարանց ինք
 նօրէն իմաստիւք պարծեցոյ : Եւ ևւ
 յայնպիսեաց անտի ոմանք ոլք ի զըս
 րոխնս պախարակեն զարս սքանչելիս ,
 որպիսի որ է սքանչելագործ հայրա
 պետն Սճբնայ սուրբն Յակօբ . զոր և
 յայլուր իբրեւ զայր սուրբ ևւ հրա
 շագործ մեծապէս գովեն . զոր օրինակ
 առնէ Սարինոս պատմիչն սուրբ տե
 ղեաց՝ ազգաւ լատինացի , Բ . գիրք .
 Ժ Ա . հատոր , Ժ Դ . գլուխ պատմու
 թեան իւրոյ : Եւ ասպա Ա . հատոր ,
 եօթներորդ գիրք , Լ Ա . գլուխ վիա
 յութիւն առեալ ի Ստեբանոս պատ
 մագրէ , զոր յառաջն ծաղու ծանակա
 նօր խոյրտաակեալ էր՝ մեծաւ դու
 վութեամբ հռչակէ : Օհոյն առնէ ևւ
 Կլեմէս Գալանոս ևւ այլք : Օհնչ ա
 տացից ևւ զվայրաղօղանջ առաքանու
 թենէ Յովհաննու դամոսկացւոյն , Յու
 վետայ որտորչին , Նիկիոնի ևւ այլոց ևւս
 բազմաց . որոց սեպհական գործ տա
 ցեալ զչարաբանելն զանմեղաց՝ դայ
 թակղութիւն ետուն ևւ տան անդա
 դար համանմանիքն իւրեանց պարզա
 մտացն , ոչ ինչ բնաւ ակնածելով ևւ
 երկնչելով յանաչառ դատաստանէ ան
 ար Լստուծոյ » :

ԵԳԻՅԻ ԼՈՅՍ

(Շարունակութիւն տես թիւ 6 :)

« Հայ կաթողիկոս զաբբ սրբոյի խմբակիր շե
 յայտնք մեզ , թէ ինչպէս կրնայ որ Հայոց Օչին
 թագաւորը Սթանիոյ Զակար Բ թագաւորէն այնպի
 սի եկեղեցի մը կը խնդրէ՝ որ իւր հրամանաց ներքեւ
 չէր . և թէ ինչպէս այս վերջինը պարգեւ կուտայ
 անոր և տուաւ :

« Արնայ բառիլ թէ լատին կրօնաւորք հոն կը բը
 նակէին կամ բնակած էին . և թէ Սթանիոյ թագա
 ւորներէն կոստեալ էր այն վանքը :

« 1518ին , որ Ճիւղտ խնդրուած աստիկն է լատ
 կարծեաց լատինաց , Կիւօսի ար Պաղարմակ սուրբ

Frat Lux

(Suite, voir page 96.)

«Le compilateur du Martyrologe Arménien Ca
 tholique, ne nous explique pas comment il pouvait
 se faire qu'Ochyn, roi d'Arménie, pût demander
 à Jacques II, roi d'Aragon, un Sanctuaire dont il
 ne pouvait pas disposer, et que ce dernier devait
 lui accorder et lui accorda ?...

«Pourrait-on dire que le clergé Latin y demeu
 rait, ou il y avait demeuré, et qu'il relevait des
 Rois d'Espagne?

«L'année 1518, juste à l'époque de la prétendue
 demande, Guillaume de Baldensel, visite les Saints

տեղեաց այցելութեան կու գայ, և սուրբ Յակոբ թեան տաճարին մէջ ոչ եւս բառին կը գտնէ, և Սիւն լեռան վերայ «է» սուրբ Յակոբայ Մեծի գեղեցիկ եկեղեցին: Հոն ուր որ գլխատեցաւ նա, և այն եկեղեցին Հայոցն է: որոնք «համեմական եկեղեցւոյ հաւատարիմ են»: կամ թէ կաթողիկէ էին: 1345 ին Նիկիոյցոս տը Բաժմարեանի եւս ուխտի կու գայ սուրբ Երկրին, և սուրբ Յակոբայ տեղը կը ստորագրէ մեղ բնակով թէ «առ ի պատիւ նորա շնորհած է գեղեցիկ վանք մի, և մեծ աւխտա գեղեցիկ եկեղեցի մի որ Հայոց կը վերաբերի»: որոնք հպատակ էին Հռոմէոյն տրբունեաց:

«Հայ կաթողիկոսայ վարք սրբոյն խմբագիրն Բնէպէն չէ կրցած պատասխանատու լոյս տնհարաւորութեան, թէ Օշին թագաւոր իւր վարդապետաց համար բնդաւած բոլոր Սղանիոյ թագաւորէն եկեղեցի մի գոր Հայ վարդապետը նշանակեալ թուականն առաջ իրենց ձեռքն աւելին: Չարամաութիւն է սրդեօք այս, թէ աղիտութիւն:

«Ստաց է որ սուրբ Յակոբայ վանքը (սուրբ նախ) խիստ շատ անգամ «Սղանիոցաց սուրբ Յակոբայ եկեղեցի» կոչուած է, և այս անուանակոչութեամբ ոչ թէ ուզած են երբեք ամենափոքր գաղափար մի տալ Սղանիոց հին սեփականութիւն մի եղած բնութեան, այլ պարսկա կոչուելուն պատճառ այն անանգութիւնն է որով կարծի թէ յիշեալ սրբոյն մարմինը Սղանիոյ քանդաւորէ քաղաքը փոխադրուեցաւ, ուր մինչեւ ցայսօր կը պաշտուի: Ես այս անանգութիւնս կը յարգեմ, թէպէտ և անոր կարեւորութիւն տալու համար հաստատուն գրաւոր ստացոյց մի չունիմ, և Նախ Սիւրբարիօ ասպետը իւր «կրօնական կարգաց» վերայ յորինած գրքին յաւելումին, այդպէս Պատմարանական ամսագր սրբոյն մէջ ինչ որ կրէ այս մասին նկատմամբ, զիս ի կուխ և կամ գտնէ ի բանագատութիւն կը հրաւիրէ: Յիշեալ հեղինակը կը պնդէ, թէ սուրբ Յակոբ» Երուսաղէմայ վկայն ի Հում նահապետեցաւ, և թէ իւր մարմինը գաղտուկ անկէ ի Սղանիա փոխադրուեցաւ: Պոչքէն գլխականը իւր պատմական և աշխարհագրական մեծ բառգրքին մէջ պարզապէս կրէ, որ «Բանդաւորէ բնակիչը կը պնդէ զեն թէ սրբոյն մարմինն իրենց քովն է»: Ես միմայն պիտի ցուցնեմ «կը պնդեն թէ իրենց քովն է» բոլոր խօսքին զօրութիւնը» որ կրնայ երկրպագան մտքերով վերայ ներդարեմ ի ինց իւր ճշմարտութեան այն նիւթին:

«Ճշմարիտ է որ Տոն Ժան ալ լա Լեմիտ ոչաւիացին որ ճանապարհորդէ 1518 թուոյն, կը պատմէ թէ սուրբ Յակոբայ սղանիոցաց հիւրանոցը թեւեւանած է, բայց այս ալ կրէ որ հոն զեմը հիւրանոցները Հայ վարդապետներն էին և ոչ քրիստոնէական կրօնաւորները: Երբ ասոնք արաբացի բնակիչներէն հալածուելով բանադրուելով այլ չէին կարէր և բոլորացի ուխտաւորաց հիւրընկալութիւն բնէ, անոնց այս բարեպաշտական պարտաւորութիւն

Lieux, ne trouve plus les Latins au Saint Sépulcre; et sur le Mont Sion «est la belle Eglise de Saint Jacques le Majeur, là où il eut la tête tranchée, et cette Eglise appartenait aux Arméniens», lesquels «ad fidem Romana ecclesia spectans», ou étaient Catholiques. En 1345, Nicholas de Poggibonsi, visite lui aussi de son côté, la Terre Sainte, et nous décrit honoré le Sanctuaire de Saint Jacques, par «un beau monastère et une grande et très-belle Eglise, qui appartiennent aux Arméniens», lesquels obéissaient «à la cour de Rome».

«Comment le Compilateur du Martyrologe Arménien Catholique, n'a-t-il pu se rendre compte qu'il était impossible qu'Ochyn, roi d'Arménie, pût obtenir pour son clergé, d'un Roi d'Aragon, un Sanctuaire que le clergé Arménien possédait avant l'époque assignée pour la cession royale de Jacques II? Est-ce mauvaise foi, ou ignorance?

«Il faut convenir que, le Sanctuaire de Saint Jacques a été très-souvent désigné par le nom de Saint Jacques des Espagnols; non qu'il y ait eu dans cette dénomination la moindre idée de le faire passer pour une ancienne propriété Espagnole, mais à cause de la tradition, qui prétend, que le corps du Saint fut transporté à Compostelle en Espagne, où il est vénéré jusqu'à nos jours. Je respecterai cette tradition, bien que je n'aie aucun document sérieux pour la faire valoir, et ce qu'en dit le Chevalier Louis Cibrario, dans le Calendrier historique des Saints, à la suite de son ouvrage sur les Ordres Religieux, m'inviterait à la combattre ou au moins à la critiquer. Le dit auteur prétend que «Saint Jacques, le martyr de Jérusalem, fut martyrisé à Rome, et que de là son corps fut secrètement transporté en Espagne». Le savant Bonillet, dans son grand Dictionnaire d'histoire et de Géographie, dit simplement que «les habitants de Compostelle prétendent posséder le corps du Saint». Je ferai donc seulement remarquer toute la force que le «prétendent posséder», pourrait donner à un esprit sceptique, à la recherche de la vérité, sur ce Sujet.

«Il est vrai que Don Jean de la Encina, voyageur Espagnol de l'année 1518, nous assure avoir logé dans l'hospice de Saint Jacques des Espagnols, mais il nous dit aussi, qu'il y fut reçu par des moines Arméniens, et non par les religieux Franciscains. Chassés du Mont Sion par les Arabes indigènes, persécutés, emprisonnés, les religieux Franciscains ne pouvaient plus accorder aux pèlerins Européens, leur généreuse hospitalité; les Arméniens les remplaçaient de la manière la plus digne, dans ce pieux devoir.

«Ainsi la tradition reportée par le Martyrologe Arménien Catholique, est fautive, comme malheureusement une infinité d'autres, aux quelles les fidèles ignorants ajoutent aveuglement foi; et il est prouvé

նր իրենց միաբանին Հայերը կը կատարէին խիստ ար-
ժանաւոր կերպիւ :

« Այսպէս ուրեմն յայտնի է զիս որ Հայ կաթո-
լիկոց վարչարարութեան գրքին մէջ ընթած աւան-
դութիւնը սուս է, ինչպէս նաեւ դժբախդաբար
կան ուրիշ անհամար աւանդութիւններ որոնց միւս
միտ քրիստոնեայք կը հաւատան կուրծին, և սոցա-
յայտնած է՝ որ խաչակիրներէն յետոյ երբ ալ եւեւ
եան և սրբաւանան պատմագիրք սուրբ Յակոբայ
ժանքին վերայ խօսեցան, ամենքն ալ իրենց պատ-
մութեանց մէջ և ամեն դարուն միաբան գրեցին թէ
ԲԱՅԵՐ ԶԵԿԵԳԷՍ Հայոց սեփական է, թէ՛ Հռոմեցի
քահանայապետական արքունեաց կրօնին հետ միա-
ցեալ ըլլան և թէ ոչ: Խիստ հաւանական է որ խա-
չակրոց ժամանակ և անկէ առաջ այլ իրենց ձեռքն
եղած ըլլայ, այն ատեն որ թէ՛ խաչակիրներէն և թէ՛
լատիններէն հերձուածող (1) համարուած էին: Եւ
սոյոյ կայսերական գրքատան, զաղղեական յաւել-
ուածի թիւ 450, և 1187 թ. ձեռագրոց «Քաղաքն Ե-
րուսաղէմ» կոչուած գրքին մէջ կը կարդամք այսպէս.
« Բայց ես անուն չտուի երբեք և ոչ պիտի տամ ոչ Ա-
սորոց, ոչ Յունաց, ոչ Յակոբեանց, ոչ Պոմեանց,
ոչ Նեստորեանց, ոչ Լէրմեանց, և ոչ ուրիշ կերպ
աղգաց արքայադաններուն և վանքերուն, որոնք Հը-
ռոմայի հնազանդ չեն, և ունին Երուսաղէմի մէջ
իրենց վանքեր և արքայադաններ »: Հայոց վանքը
ուսմը չկրնար ուրիշ մի ըլլալ՝ բայց եթէ սուրբ Բա-
կարայն, որոյ անունը արուած չէ տարեգրութեանց
մէջ: Միւս վանքերն ալ որ նոյնպէս անուանած չեն,
բայց կային սուրբ քաղաքին մէջ, սեփական էին Ա-
սորոց, Յունաց և ուրիշ քրիստոնեայ բաժանեալ
աղգաց, ինչպէս որ գիւրաւ աղագւտցուեցաւ խիստ
միաւերական գրուածքներով և պատմական տարե-
գրութեամբ: Այսու ամենայնիւ՝ Էթէ կոտրֆրատ
ար Պուլեռնի գաղէն առաջ Հայոց աղգային կրօնաւոր-
ները կարգաւորեալ կերպով դեռ չէին հաստատ-
ուած Վիտն լեքան վերայ իրենց վանքին մէջ կամ նոյն
վանքին տեղւոյն վերայ, այն ժամանակ Ասորոց
միայն կրնար վերաբերիլ այն, կամ լաւ եւս է ըսել
Հայոց դաւանութեամբ եղող տեղացի կարգաւորոց,
որոնց յետոյ յաջորդեցին բուն իսկ Հայոց կրօնա-
ւորները:

ԿԱՌԱՎՈ ԿՈՒՐՄԱՆԻ

Ի տպագրէ:

(1) Հաս կը ստէ Պ. Գ. Կուրմանի քիշ մի վերն
ըսածը, թէ 1345 թ. Հռոմեցի արքունեաց հնազանդ
էին, որ ըսել կ'ուզէ կրօնով հռոմեական էին:

qu'après les Croisades, depuis que les auteurs Ori-
entaux et Occidentaux se sont occupés de Saint
Jacques dans leurs écrits, ils ont tous, et dans tous
les siècles, dû convenir, qu'il appartenait exclusi-
vement aux Arméniens, unis ou non à la Cour pon-
tificale de Rome. Il est très probable qu'il leur ap-
partint aussi pendant les Croisades et avant, alors qu'
ils étaient considérés schismatiques (1) par les Croi-
sés et les Latins. Nous lisons en effet dans la «Cité
de Jérusalem», manuscrit du 1187, de la bibliothè-
que Impériale, supplément français N. 450: «Mais
je ne vous ai mie nommé, ne nommerai les abeles et
moustiers des Suriens, ne de refois, ne de Jaco-
bins, ne des Boanins, ne des Nestoriens, ne des
Hermains (Arméniens), ne des autres manières de
gens qui n'estoient mie obéissant à Rome, dont il
y avait moustiers et abeles en la cité ». Le mona-
stère des Arméniens ne pouvait être autre que ce-
lui de Saint Jacques, non cité dans la Chronique;
les autres Couvents de même non cités, et qui ex-
istaient alors dans la Sainte ville, appartenäient
aux Syriens, aux Grecs et autres sectes Chrétien-
nes; ce qui est facilement prouvé par les documents
les plus authentiques et les annales historiques de
ces établissemens. Néanmoins si avant l'arrivée de
Godefroid de Bouillon, les Arméniens, clergé na-
tional, ne s'étaient pas encore régulièrement éta-
blis sur le mont Sion, à leur sanctuaire ou son em-
placement, celui-ci devait appartenir aux Syriens,
ou mieux au clergé indigène du rite Arménien, rem-
placé par la suite par les Religieux de nation Ar-
ménienne eux mêmes. Ainsi que les Grecs, sous
l'égide du rite Grec, remplacèrent le clergé Sy-
rien qui avait suivi le schisme de Plotius. Car l'E-
glise unie voyait desservir ses Eglises dans la Ter-
re Sainte, par les indigènes, et les religieux La-
tins, Grecs, Arméniens et Syriens indigènes y avai-
ent tous les mêmes droits; et lorsque dans l'Egli-
se naquit le schisme, les Latins, Grecs et Armé-
niens, nations, protégèrent d'abord, et remplacèrent
ensuite ceux des indigènes, qui étaient restés fidè-
les à leurs croyances.

CARLO GERMANI,

Sera continué.

(1) Ici M. C. Gurmani dément ce qu'il avait
dit plus haut que, les Arméniens étaient obéissans
à la Cour de Rome pendant 1345.